

НАРІД СОБИ
(Шляхами національної самопомоги
серед різних народів)*

I. Національна самопоміч у життю народів

“Нарід собі” – це гасло, як провідну девізу, поклато “Товариство Прихильників Української Господарської Академії” в основу своєї діяльності з метою зберегти на будуче Українську Господарську Академію – цю першу українську політехніку. Товариство має на меті утримувати її від нині власними коштами самого українського громадянства, беручи на увагу загально-національне значіння та потребу під цей час самостійної та вільної української високої технічної школи.

Але український нарід, а передовсім його інтелігенція все ще мало призвичаєні до основної засади англо-саксонської суспільної практики, – себто *громадської самопомоги* (self-help). Зокрема не вірить наша інтелігенція, що цим шляхом нарід поневолений може будувати підвалини свого *культурного* та *господарського* життя, перебуваючи навіть в ярмі чужої та ворожої державности, що програмово гальмує його громадський розвиток та поступ. Ще більше зневір’я й майже гамлетівського скептицизму доводиться чути, коли йде мова про якусь українську спробу розпочати ту чи іншу культурну акцію та поставити її на власну фінансову базу. Мовляв, український нарід бідний; маси мало ще свідомі та дисципліновані, а головне – невиховані до жертвенности на національні потреби. Правда, одночасно багато говориться і пишеться про засаду “*власними силами*”: на жаль, здебільшого це робиться у порядку патріотичної деклямації та з нагоди того чи іншого національного свята. Зрештою, непохитно вірять тільки в державний протекторат, субвенції, кредити, стипендії тощо. Допомога зовні вважається неминучою фінансовою передумовиною та запорукою успіху будь-якої національно-просвітньої або господарської акції.

Проте, досвід історії та практика національно-визвольних рухів інших народів непохитно доводять, що найкращі культурні та господарські досягнення поневолені народи здобули шляхом власної національної допомоги, мовляв, своєрідної національної фінансової коопе-

---

* Вперше опубліковано окремою брошурою: Прага; Подєбради 1932.

рації. І що є ще більш цікаво та повчаюче (як це буде зілюстровано далі на кількох яскравих прикладах) – почин до таких акцій та їх найбільший грошовий успіх припадав звичайно не на часи матеріального добробуту чи громадського спокою у життю цих народів, але здебільшого власне на добу критичних потрясень, стихійних катастроф, тяжкого політичного утиску, господарських злиднів, які стимулювали приспану національну енергію поневолених народів, розпалювали їхню волю до самостійности, кидали їх на шлях героїчної самопосвяти та жертвености.

Зокрема в історії чеського національного відродження можна знайти чудові зразки та приклади такої національної кооперації. Чехи також найкраще висловили провідну засаду національної самопомоги. З їхньої історії запозичена як девіза “Товариства Прихильників УГА”, так і заголовок цієї брошури. Майже всі поневолені народи послуговувалися у своїм національнім будівництві цією чудовою девізою “*Нарід – собі*”. Чехи та фіни, каталанці та бретонці, ісландці та естонці, флямандці та лужичане, жиди і т. д. – всі вони у більшій чи меншій мірі, залежно від свого загального положення та громадської свідомости, – будували свою національну культуру, клали фундаменти під своє господарське самоозначення своїми власними коштами, здійснюючи таким чином національно конструктивне гасло – “*Нарід собі*”.

Про те, як це робилося, скільки творчого захоплення та героїчної відданости для рідної справи у цьому виявилось – можна було б написати велику книгу, без сумніву одну з найцікавіших для характеристики новочасного національного ренесансу.

Завдання цієї невеликої брошури – більш скромне і лише, так би мовити, *демонстраційне*, а саме: показати на низці зокрема маркантних прикладів з історії ріжних поневолених народів, як вони користувалися цим гаслом – “*Нарід собі*”, та чого досягли. Показати отже, скільки прихованої енергії та можливостей заховано в лоні кожного поневоленого народу.

Врешті, завданням цієї брошури – є переконати невіруючих хомів з табору української інтелігенції, що немає жадних підстав для зневір’я щодо українського народу. Уміле та доцільне застосування засади “*Нарід собі*” – також серед нього, без сумніву, знайде живий та вдячний ґрунт; розбудить і розворушить приспану його енергію та національну свідомість; викличе збільшену самопосвяту та жертве-

О. Бочковський, *Нарід собі*

ність, витворюючи сприятливий ґрунт для переведення цілої низки культурно-господарських акцій, що у свою чергу наблизять український нарід до здобуття ним свого повного національного самоозначення, як неминучої передумови його самостійности.

II. Ісландські селяне та староскандинавські “сагі”

Засада “*Нарід собі*” – не потребує якогось теоретичного обґрунтування. Бож це властиво одна з аксіом громадського життя взагалі, а національного зокрема. Цікава лише *практика* користування нею. Через це доцільним буде зілюструвати це гасло *фактами* з історії культурних та визвольних змагань деяких народів. Згадаю тут цікавий епізод з історії одного з найменших народів, а саме *ісландського*.

На межі XVIII та XIX ст.ст. ісландці переживали дуже тяжку добу своєї історії. Саме були зліквідовані рештки політичної ісландської автономії. Одночасно це була доба господарського закріпачення цієї країни Данією, що, звичайно, мало від’ємний вплив також на культурний стан ісландського народу. Проте, власне у цій добі загального занепаду починається серед ісландської молоді, яка студіювала у копенгазькій університеті, новоісландський рух з метою “розворушити життя серед (власного) народу й втримати його бадьорість та піднести його освіту”.

Заходами цих ентузіястів, що незабаром здобули признання в данській науці, як чудові знавці не лише рідної, але скандинавської старовини взагалі, – в 1824–25 р.р. в Копенгазі було закладене “*Королівське Товариство скандинавського письменства*”. Свою діяльність ця установа розпочала видавництвом староісландських “саґ”. Першою публікувалася серія “*Förnmannasögur*”, де було багато саґ, що відносилися до первісної історії Ісланду, коли ця країна була ще самостійною та енергійно боролася проти норвезького й данського наїздів. В цій серії мало вийти 12 томів пам’яток староісландського письменства. Було оголошено передплату на це видання не лише в Данії, але й на Ісланді. На сьогоднішні валютів відносини ця передплата виносила около 15 доларів. Ісланд у той час мав всього 50.000 душ населення. Отже цікавим є факт, що ця країна “льоду та вогню” дуже живо відгукнулася на заклик видавців “Староісландських Саґ”. Зголошилося і заплатило повну передплату 1000 ісландських абонентів. Серед них понад половину були *селяне*, незаможні хуторяне, служниці та прості парубки.

Багато національних рухів починалося від археологічної романтики. В цім випадку це археологічне видавництво відіграло дійсно революційну ролю в новочасній історії Ісланду. Воно було вихідною точкою новоісландського національного ренесансу. Воно відновило серед ісландських мас знання клясичної старої ісландської мови, дуже поповненої столітнею неволею; а головню розбудило їхню приспану громадську свідомість яскравими візіями колишньої волі та слави.

III. Засада “Нарід – собі” у фінським відродженню

Візьмім інший приклад – з історії *фінського народу*. Цей нарід на протязі минулого століття мусив вибороти свою національну справу на двох ворожих фронтах. Спочатку в середині XIX ст. – скинути з себе історичне *шведське* ярмо та відстояти свою національно-культурну самобутність. Це була відома боротьба т. зв. “*фіноманів*” проти т. зв. “*шведоманів*”. Відтак і куди тяжче довелося фінам боротися проти царського *московського наїзду*. Ця боротьба припала головню на кінець минулого* й початок цього століття**. Обидві ці боротьби фіни виграли врешті дуже успішно. Цю перемогу вони завдячують культурному високому рівневі та не менш високому ступню національної свідомости фінських народніх мас, що у свою чергу було природним вислідом плянкової просвітної акції серед фінського селянства з боку фінської молоді та інтелігенції в душі засади “*Нарід – собі*”, себто, дуже вміле та доцільне використання ідеї самопомоги у справах загально-національного значіння.

Цікаво, що початки цих заходів зв’язані з катастрофічним голодом у Фінляндії в 1867 р. Е. Молтенсен, авторка цікавої “Книги про фінів”, – пишучи про цю катастрофу та вплив її на пізніший громадський рух у Фінляндії, зауважує, між іншим, що “не завжди під сонцем щастя народжуються та виростають великі річі; навпаки, дуже часто тяжкі часи мають у собі зарідок непереможного успіху. У зв’язку з катастрофою 1867 р. почалися збори грошей на голодуючих. “Можна було б припускати, – каже цитована авторка, – що все заощаджене тоді пішло на закуп хліба: але саме тоді з незвичайним успіхом поширюється селянський університет. Бож всі нараз побачили, що коли у цій бідолашній країні треба жити з якимсь почуттям певности, то у

---

* XIX ст. – *І. К.*

** XX ст. – *І. К.*

О. Бочковський, *Нарід собі*

першу чергу потрібно розчищати ґрунт у пустелях безпросвітної темряви та байдужості. Найвірнішим шляхом до покращання ситуації була визнана народня просвіта”.

Звідси був вже один крок до ідеї “селянського університету”, що незадовго перед тим виринула та була здійснена в Данії. Пропагаторами та організаторами культурно-господарської самопомоги, зокрема на селі, було фінське студентство, яке взагалі відіграло дуже активну роль в історії національного відродження свого народу. Воно було організоване по територіяльному принципу, отже на зразок колишніх російських “землячеств”. Кожен край мав свою студентську організацію, яка систематично та програмово працювала над культурним і господарським розвитком своєї провінції взагалі, а села передовсім. Ця акція фінансувалася після засади – “*Нарід – собі*”. В 1892–1900 р.р. студенти почали збирати спеціальний фонд, влаштовуючи для цієї мети лотерії, забави, урочисті збори тощо. Протягом одного року склалася таким чином значна квота (85.000 фін. мар.), яка уможливила закладення селянського університету у кожній провінції. Ці “вільні університети” були чудовою школою національного виховання широких мас фінського загалу. Вони сприяли також культурному та господарському його поступу взагалі. Фінляндські селянські університети утримувалися спеціальним товариством прихильників народньої просвіти та переважно коштами самого народу. Кажу переважно, бо згодом вони почали отримувати субвенції від держави та громад, проте, не більше 25% загального бюджету.

У фінляндським громадським житті “селянські університети” не є єдиною акцією, де так успішно виявилася засада – “*Нарід собі*”. Властиво весь фінський національний рух, зокрема в кінці минулого* й на початку цього століття** базувався на цій засаді. У самостійній Фінляндії ця націотворча засада діє далі. Ось один дуже яскравий приклад новітнього її використання в країні “тисячі озер”. Болючим питанням Фінляндії від середини XIX ст. була боротьба за націоналізацію гельсінгфорського університету та політехніки, де викладавою мовою була шведська; шляхом мовної утравкізації*** прямувала Фінляндія до цієї мети. Ще й досі**** цей процес не закінчився. Обидві

---

* XIX ст. – I. К.

** XX ст. – I. К.

*** Двомовність в освіті. – I. К.

**** На початок 1930-х рр. – I. К.

фінляндські високі школи утраквістичні, хоч і з абсолютною перевагою фінської викладової мови в них. Звичайно, такий стан не задовольняв жадного з двох національних таборів. Головно шведи були незадоволені тим, уважаючи фінізацію гельсінгфорського університету та політехніки замахом на свій історичний та культурний “стан посідання”. Через це, коли повсталася самостійна фінляндська держава, вони рішили закласти власними коштами приватний шведський університет. Протягом кількох місяців шляхом закладення спеціальних фондів на цю мету й головно влаштуванням спеціальних збірок – їм вдалося зібрати 14 мільйонів ф. марок. З осени 1919 р. вони заклали в Обо (Abo), де від 1640 і до 1827 р. містився теперішній гельсінгфорський університет, свій приватний університет. Це було приводом, щоб і фіні пішли цим шляхом та заклали там же свій приватний університет, зібравши на нього 24 міл. ф. марок. Таким чином, країна, населення якої числило у той час 3.364.807 душ (з чого 340.903 шведів), має 3 університети, з яких два утримував кожен нарід своїми власними коштами.

Але це ще не кінець цієї свого роду казки фінляндського громадського Self-help.

В 1910 р. вийшов перший фінський енциклопедичний словник, т. зв. “Tietosanakirja”. Публікація зразкова, де зокрема добре опрацьовані були всі фінляндські справи. Це було досить дороге видання. На теперішні гроші коштувало 1200 фін. марок. Вийшло воно в накладі 21.000 примірників і було вичерпане на протязі кількох місяців. Нове його видання вийшло у 1925 р. в накладі – 40.000 і також було вичерпано шляхом попередньої передплати, заки ще появилася з друку.

Фінський нарід має вже своїх меценатів із народа, що теж можна уважати доказом високої національної його свідомости. В 1917 р. трагічно загинув *Альфред Корделін*, фінський торговець і землевласник, який самотужки здобув широку освіту та став одним з найбагатших людей у Фінляндії, хоча розпочав свою кар’єру в дитинстві, як поводитар якогось мудрого сліпця-жебрака. Отже цей Ал. Корделін залишив своєму народові 50 міл. фін. марок для закладення спеціального фонду його імені з метою підтримки *культури та поступу*. Крім цього основного фонду в 50 міл. ф. марок заповіт А. Корделіна передбачає закладення дальшого резервного фонду у такій самій квоті для забезпечення цієї установи.

ІV. З ірландської практики національної самопомоги

В нарисі про засаду – “Нарід – собі” – не можна оминати *заокеанської еміграції* поневолених європейських народів. Не раз доводиться чути лихі закиди на її адресу. Мовляв, вона винародовлюється, а під національним оглядом – це мертве тіло. В дійсності це не так. Без долярів американських емігрантів іноді тяжко собі уявити існування та розвиток культурних і господарських установ у краю, не згадуючи вже про політично-визвольну боротьбу багатьох європейських поневолених народів. Який з цих народів не користувався допомогою своєї американської еміграції? Литовці, чехи, поляки, югославяне, жиди, каталанці, українці і т. д. – кожен з цих народів має з Америки більшу чи меншу долярову підтримку для полегчення свого культурного та господарського розвитку в Євролі.

Зупинюсь тут коротенько на однім дуже яскравім прикладі такої заокеанської допомоги. Маю на думці *Ірландію*, цей “ізмарагдовий острів”, нарід якого пройшов хрестовим шляхом національного мучеництва, заки виборов свою державну незалежність. Зупиняюсь саме на Ірландії через те, що в Америці живе більше ірландців, ніж у батьківщині та що ця ірландська еміграція відіграла велику ролю у визвольній протианглійській боротьбі свого народу.

Американська статистика нарахувала в 1910 р. 4.504.360 ірландців у Півн[ічно]-Амер[иканських] Сполуч[ених] Штатах. Самі ірландці обстоюють значно вище число своїх земляків в Америці, бо кругло – 13 мільйонів. Л. Трегіз – автор джерельної французької книги – “Ірландія у світовій кризі” (1917) гадає, що остання цифра коли й перебільшена, проте дає “точнішу уяву про моральне значіння ірландців в американській республіці”... Фактом лишається, що найбільшим ірландським містом є Бостон, а не Дублін і що ірландці уважали Америку “новим островом” (an t’Oileán), з якого вони зробили свою “обіцяну землю” (Tír Tairgúire). Для американських емігрантів з Ірландії і зокрема для їхніх дітей – “ізмарагдовий острів” все був містичною батьківщиною, доля якої дуже їх хвилювала.

Хто не знає безприкладної трагедії Ірландії в середині ХІХ ст., коли голод і пошесті децимували* населення цього краю та тисячами виганяли за-океан у вільну Америку! Проте, головно завдяки своїй американській еміграції, Ірландія, економічно зруйнована, культур-

---

* Зменшили в десять разів – І. К.

но занепала й політично безоглядно поневолена – могла здійснювати гасло “*Нарід – собі*”, прямуючи так до свого національного відродження та політичного визволення. Докладно з’ясувати тут цей бік ірландського питання – виходить за межі нашого нарису. Через це наводжу лише кілька загальних чисел для ілюстрації жертвености ірландської еміграції в Америці. Перші вже емігранти почали допомагати своїм землякам, що мали виемігрувати з Ірландії. Вони кинули бойове гасло проти Англії. “Не просіть нічого у цієї злої мачухи, – переказували вони на “ізмарагдовий острів” – і коли вас чуюмо цькують з рідного краю, тікайте до Нью-Йорку, а не до Ліверпуля!”. За цим братнім закликком ішов чин. Ці ірландські емігранти на власні кошти зорганізували перевіз своїх земляків з батьківщини до Нового Світу. За даними американського еміграційного уряду, на цю мету було зібрано ірландцями на протязі 1848–1862 рр. (через банки на торговельні установи) – 12.642.000 фунт. стерл., – а крім цього приватними та принагідними збірками ще 6 мільйонів, отже разом майже 20 міл. ф. ст. Чеський публіцист *К. Тума*, автор ірландофільської книги “*Поневолений Нарід*” (1882), зауважує з цього приводу: “І це посилали... ірландці, з яких багато приїхало до Америки справжніми жебраками, не маючи нічого крім своїх працездатних рук”. Відомий ірландський часопис у Нью-Йорку – “*Irish World*” – зібрав на протязі 40 років – 200.000 долярів. За гроші американської еміграції була в 1879 р. закладена в Ірландії славетна “*Земельна Ліга*” (*Land Liga*), що під проводом *Дж. С. Парнеля* у перше розвинула в повнім масштабі палку та болочу аграрну справу. Американська подорож цього “некоронованого короля” Ірландії була не лише тріюмфальним походом Парнелля, але й першим прилюдним ознайомленням цілого культурного світу із жахливим положенням ірландського народу та недопустимим англійським режимом у цій країні. Ця подорож мала успіх не лише як засіб пропаганди. “Її фінансовий ефект, – пише відомий німецький кельтолог проф. *Й. Покорни* у своїй книзі “*Ірландія*” (1916), – був такий великий, що “*Земельна Ліга*” здобула у свої руки все парламентське представництво від Ірландії, бо згідно з англійськими виборчими законами лише заможна людина може заризикувати виборчу кампанію, а серед ірландців не було таких багато”.

Згодом ірландці почали в краю справу свого відродження із площини виключно політичної боротьби переводити на шлях *господарського* самоозначення. Вони поставили цю акцію на певну базу

О. Бочковський, *Нарід собі*

національної самопомогі. Ініціатором її був відомий ірландський діяч – *Сер Г. Плонкет*, який в 1889 р., в порозумінню з іншими діячами, розпочав пропаганду з метою “переконати хліборобське населення Ірландії, що воно куди більше має у своїх руках свій добробут, ніж про це загально відомо”... Основним гаслом цієї пропаганди була засада – “Self-help” (самопомога), – отже англійський переклад гасла “*Нарід – собі*”, про яке тут мова. Практичним вислідом цієї пропаганди було “Ірландське Хліборобське Товариство” (I. A. O. S.), що повстало в 1894 р. За 20 років воно мало 1023 ріжного роду сільсько-господарських спілок, з 106.301 членами та 92 міл. франків обороту.

Свою працю “I. X. T.” розпочало влітку 1895 р. від спеціального агрикультурного дослідження Ірландії фаховим “*Вакаційним Комітетом*” (Recess Committee). Цей Комітет складений з 22 ірландських фахівців, представників всієї Ірландії, незалежно від їхнього політичного напрямку, вивчав причини господарського занепаду Ірландії та засоби сільсько-господарського її відродження. “За короткий час – так була оцінена їхня праця – ці люди фактично здобули Home Rule і дякуючи цьому вони за пів року зробили для Ірландії кращу працю, ніж яка була зроблена тут від двох століть”. В 1899 р. парламент прийняв висновки цього комітету під увагу та видав закон про заснування ірландського “Відділу Сільсько-господарського та технічного навчання” (Department of Agriculture and Technical Instruction for Ireland).

“Замість безвідповідальних урядів (boards), які адміністрували в Ірландії на підставі помилок столітньої рутини, – каже Трегіз, – та які стільки спричинилися до занепаду господарського життя цього краю, уперше тут мали державний автономний відділ, де панували модерні думки та практичний дух. Навіть більше: бо цей відділ мусив бути в контакті з громадською опінією заінтересованих шарів за посередництвом “Дорадчого Комітету представників інженерів, хліборобів та промисловців”, щоби таким чином “ці верстви користалися впливом на частину адміністрації”. Так була заведена зовсім нова засада – каже цитований автор – в ірландським урядуванні: співпраця підвладних, що могли відтак дати почути свій голос адміністрації, поставленій на службу загалу”.

Такі були далекосяглі наслідки застосування засади “*Нарід – собі*” ірландськими патріотами для піднесення сільсько-господарського стану їхньої батьківщини.

V. Муніципальні шляхи громадської самопомочі в Каталонії

Оригінально та дуже вміло використали засаду – “Нарід – собі” – каталанці. Вони її, такби мовити, *змуціпалізували*, себто, поставили на можливо найширшу фінансову базу.

Маю на думці – каталанське муніципальне об’єднання, т. зв. “Mancomunitat”, що повстало в 1912 р. та проіснувало до 1923 р., коли диктатура ген. Примо де Рівера скасувала цю установу й завісила діяльність просвітніх установ, які були закладені цим об’єднанням.

Каталанці взагалі виявили багато організаційного хисту та вміння у використанню найменших політичних можливостей старо-еспанського ладу для найбільших національних надбань культурного й господарського характеру. Зокрема, вони звернули увагу на націоналізацію дуже занедбаної в Каталонії просвітньо-шкільної справи. Вже в 1907 р. власними заходами та коштами вони заклали “*Інститут каталанських дослідів*” (Institut d’Estudis Catalans), фактично каталанську Академію Наук, де також зосереджена була вся приватна каталанська просвітньо-шкільна акція. Треба зазначити, що каталанці та еспанці належать з психологічного боку до цілком різних національних типів. Еспанці це – Дон Кіхоти. Каталанці – нарід суто-практичний. Через це еспанський тип школи з нахилом до абстрактности й метафізики, не кажучи вже про мову, був абсолютно чужим для каталанського загалу. На це звернув особливу увагу вже в 1892 р. (на історичнім каталанським з’їзді у Манресі) *Х. Пуїт-і-Кадафалч*, пізніший організатор “Mancomunitat”. Зрозуміло отже, що це об’єднання у першу чергу взялося за справу загальної освіти. Воно мусіло вирішити питання про фахово-просвітне вишколення каталанського дорослого населення. Під цим оглядом на допомогу йому прийшла традиція старо-каталанської “ремісничої робітні” з доби Ренесансу, яка була добрим зразком практичної фахової школи. З неї організатори “Mancomunitat’у” сконструювали свій тип “*Елементарної школи праці*”, завданням якої було “дати можливість робітникові того чи іншого спеціального фаху технічного удосконалення, а одночасно придбання теж загально-наукового знання”. В 1913 р. повстал перша така школа; вона мала 286 учнів. В 1922 р., отже напередодні свого розв’язання диктатурою, число її слухачів збільшилося до 1300.

Поруч з цим закладалися згаданим муніципальним об’єднанням різні фахові школи суто спеціального характеру, як напр.: хемічна школа, інститут механіки та практичної електротехніки; школа декоратив-

О. Бочковський, Нарід собі

ного мистецтва, а зокрема чудово поставлена школа сільського господарства. Закладалися також школи ще більш спеціального типу, як напр.: школа текстильної промисловости, або навіть школа чинбарства.

Ця своєрідна каталанська система шкільництва мала на увазі виховання власних фахівців для потреб свого краю. Так заздалегідь підготовлялися в Каталонії кадри кваліфікованих робітників і працівників для майбутньої каталанської держави. Під цим оглядом окремої уваги заслуговують такі зовсім спеціальні школи, як напр.: Інститут для підготовки урядовців і службовців; школа для виховання керівників промислових підприємств; школа комівояжерів, бібліотекарів тощо. Не занедбувалася й жіноча освіта, доказом чого може бути професійна школа жіночих фахів.

А над усім цим домінував барселонський “Промисловий Університет”, або т. зв. “Університет Праці” – зі своїми лябораторіями, робітнями, викладовими салями, садками... Від ранку до пізнього вечора йшла тут на протязі 1914–1924 років справді муравлина робота: коло семої години вечора мінялися лише слухачі: замість звичайних студентів сходилося барселонське робітництво, щоб доповнювати свою загальну освіту та фахове вишколення. Диктатура знищила й цей головний осередок просвітніх заходів “Mancomunitat’и”.

Звичайно, що згадане каталанське об’єднання дбало також і про нормальне середнє та високе шкільництво, будуючи його на нових засадах модерних педагогічних досягнень та узглядноючи практичні вимоги реального життя. З високошкільних установ, закладених “Mancomunitat’ою” слід згадати бодай: Інститут фізіології; Лябораторію дослідчої психології, відтак – т. зв. Монографічні Курси з обсягу ріжних галузів знання.

Каталанське об’єднання, крім справ шкільно-просвітнього характеру, поширило свою компетенцію одночасно на цілу низку інших питань з обсягу громадського самоврядування, а саме з царини *народнього здоровля та суспільної гігієни*, а передовсім із області краєвої комунікації, дуже занедбаной до того в Каталонії. В кожній з цих галузів національного будівництва каталанська “Mancomunitat” досягла значних надбань, промощуючи таким чином певний шлях до політичного визволення свого народу.

Звичайно, всі ці реформи вимагали мільйонових коштів, які значно перевищували межі приватно-громадської можливости. Лише муніципальним шляхом можна було їх придбати та зосередити, влучно вико-

ристовуючи прогалини еспанського державного централізму. Історична заслуга організаторів “Mancomunitat’и” і полягає власне в тім, що вони, не виходячи за межі легальної політики та реальних даних, змогли перевести на протязі 10–15 років таку величезну громадсько-конструктивну працю, яка на весні 1931 р. забезпечила успіх і перемогу Каталонії в еспанській революції.

VI. Як чехи збудували свій “Національний Театр” та взагалі користувалися засадою “Нарід – собі”

Іншими шляхами переводили свою національну культурно-громадську програму чехи під Австрією. Щодо техніки та організації самопомогової акції можна їх уважати *клясиками* національного відродження. Чехи були авторами провідних кличів національної кооперації, які відтак перейняли від них інші поневолені народи. Гасло “Svůj k svému” (Свій до свого) розпочало їхню дуже успішну акцію в напрямі господарського самоозначення, скріплюючи економічну силу чехів. Цікаво, що тепер під впливом світової кризи схилилася перед цим кличем могутня англійська держава, клясична країна вільної торгівлі, проклямуючи свій клич: “Buy english goods!” (Купуйте англійські товари). В культурній царині чехи є авторами гасла “Národ – sobě”. Цей клич чехи кинули у зв’язку з акцією для збудування власного Національного Театру (Národního divadla) в Празі, над сценою якого й уміщено цей зворушуючий напис: “Národ – sobě”.

У перше цей проект виринув в 1865 р. Кошти на збудування власного театру обчислювалися первісно й кругло у 500.000 австр. золотих (гульденів). Почалося збирання грошей на цю мету, для чого було закладено спеціальне товариство з річною членською вкладкою 10 золотих. Відразу це товариство мало 300 членів. Відтак воно було зреформовано через заведення паїв трьох категорій: по 500, 200 та 20 золотих річно. Протягом чотирьох років було зібрано стільки грошей, що можна було розпочинати будову театру. Але у цей саме час почався політичний розкол в чеськім, досі суцільнім, національнім таборі. Цей конфлікт між *старо-* та *молодочехами* мав від’ємний вплив на грошові збірки національного театру. Тому в 1877 р. була влаштована лотерея на цю мету, яка мала великий успіх, збільшивши театральний фонд на 170.000 золотих. Реформа товариства прихильників національного театру, про яку згадувалося попереду, на протязі трьох місяців – дала 200.000 золотих. В 1881 р. чеський Національний

О. Бочковський, *Нарід собі*

Театр був збудований та в червні провізорно відкритий. Але 12 серпня цього-ж року він через нещасливий випадок згорів. Це була одна із найтрагічніших подій в історії чеського національного відродження. Проте, вона не зломила чеський нарід. Навпаки, спонукала його до виявлення надзвичайного активізму та масової жертвенности. Тоді саме був кинений цей історичний клич: “Národ – sobě”, на який дійсно відгукнувся весь чеський нарід. Протягом *одного* місяця був зібраний на відбудову пожаром знищеного театру – 1 мільйон золотих. Цим разом вкладки мали масовий характер. Можна сказати, що новий Національний Театр повстав із дрібних вкладок якнайширших чеських мас: робітників, селян, службовців... В цьому мільйоні золотих переважали крейцари незаможних жертводавців. Зимою 1882 року було відкрите теперішнє пражке “Národní divadlo”. Не знаю, чи є десь на світі якась національна будова, що з більшим правом могла б вмістити на своєму фронтіві гасло “*Нарід – собі*”, ніж цей чеський Національний Театр, який може бути золотим прикладом всенаціональної жертвенности та допомоги.

Збудовання Національного Театру є одним із найяскравіших зразків чеської національної допомоги, проте, не єдиним. “Чеський нарід, – констатував під час світової війни *А. Сейферт*, голова Чеської Національної Ради, – дає, мовляв, всесвітньо-клясичний доказ того, чого може досягти витривала праця та самопоміч”. Під Австрією чехи все були під загрозою стихійної германізації, яка немов залізними кліщами обхоплювала цей нарід на північному та на південному заході. 3.000.000 чеського населення жило в стані сталої боротьби проти цієї небезпеки винародовлення. Ця загроза зокрема гостро виявилася під час австрійського перепису населення в 1880 р. Відтоді саме датується чеська допомогова акція на захист чеських меншостей. Ця акція подивугідна як з організаційного боку, так і щодо техніки її переведення та фінансування з власних коштів чеського загалу. Зміст, характер і поширення цієї акції яскраво змальовує цитований вже тут голова Ч. Н. Р., кажучи: “Бодай загально згадаю тут про систематичну опіку захистних організацій – централей та філій – над чеськими громадянами, що починалась боротьбою за мову при видаванні метрики після хрестин, а кінчалась протестом проти німецьких шиканів під час похорону або з приводу чеських написів на цвинтарі; була це далі опіка над захоронками та початковою школою, над закладанням чеських шкіл, що тривало цілі роки та мало супроводом злобні інтриги або

дикунський бойкот з боку ворога; відтак це були щорічні бої під час шкільних вписів, коли чеські батьки та діти мусли бути захищені від зводницьких підлещувань ворога; сюди відноситься також опіка над школами доповнюючої освіти та професійними; придбання шкільних приладів, влаштування різдвяної ялинки та придбання різних допомог і стипендій для школярів; передплата часописів, закладення читалень, книгозбірень; організація шляхотних розваг, театральних вистав, концертів, викладів, міських екскурсій та відвідин молоддю Праги з виховавчою метою, також опіка над чеським робітником та ремісником, торговцем, чоловіками та жінками: посередництво при шуканню ними заробітку, захисту їхнього існування проти бойкоту або усування з праці, видалення з хати чи з громади; опіка над чеським лікарем, адвокатом, урядовцем; здобування концесій для чеських реставрацій і готелів, потреба яких викликала протичеською поведінкою відповідних німецьких підприємств; допомога правнича та фінансова; вишукування чеських інтересентів для справ, що торкалися змін власників реального майна або підприємств; заходи в справах мовної рівноправності в урядуванні й в громадському життї; опіка над національним фактичним станом посідання взагалі тощо”...

Звичайно, що таке всебічне поширення чеської допомогової захистної національної акції вимагало, з одного боку, належної її диференціяції та децентралізації, а з другого – відповідного зосередження й об’єднання. Це тяжке завдання чехи також вирішили доцільно та вміло.

Ця акція була передовсім диференційована під *географічним* оглядом в залежності від загрози та небезпеки винародовлення для поодиноких частин чеської національної території. Одною з перших (в 1885 р.) повсталала “Národní jednota severočeská” для захисту чеської меншости у так зв. “Deutsch-Boehmen”. Її доповнювала на півдні: “Národní jednota rošumavská” (1894). Також Морава мала дві такі “jednoty” (спілки): південно-західню (1886) та східню (1885). На Шлезьку працювало два захистні товариства. Від 1910 р. у Празі діяла “Národní jednota slezská”, фактично “Шлезький Консулят”. Не забувалося про словаків, що жили по той бік Ляйти в мадярськїм ярмі. Їхні інтереси захищала – “Československá jednota” в Празі (1896). Велика чеська меншість у Долин. Австрії, головно у Відні, мала свою допомогову установу – товариство “Komenský” (1872). Над цими спілками спеціально красвого призначення домінувала загальна національно-просвітна централа – “Ústřední matice školská” (1880), що утри-

О. Бочковський, Нарід собі

мувала широку мережу чеських приватних шкіл. Загострення чесько-німецької боротьби наприкінці минулого століття, коли великонімецька пропаганда повела безоглядну протичеську акцію (з цього часу датується ганебний виступ відомого німецького історика *Момзена*, який закликав своїх земляків до разбивання “чеських черепів”), примусило чехів зосередити свою національно-допомогову акцію в одній установі. Так у 1900 р. в Празі повстала – “*Národní rada česká*”, “як найвище організаційне національне об’єднання... для вирішення чеського питання в цілому”. Справу національного захисту від самого початку ставили на практичний ґрунт *національного самооподаткування*. Воно переводилося, мовляв, плебісцитним шляхом, себто систематичними збірками щовечора у всіх прилюдних льокалях до спеціально призначених карнавок, або принагідно й масово під час ріжних національних урочистостей. Напередодні світової війни це давало річно коло 3 мільйонів золотих корон. Такий приблизно був загальний бюджет чеської нац. допомогової акції в той час. Лише бюджет “*Ústřední matice školská*” виносив річно понад 2 міл. корон. Її коштами утримувалося 85 шкіл, 70 дитячих притулків, разом 95.000 чеських дітей в загрожених районах.

Як чехи всебічно й докладно трактували національно-допомогову акцію видно з того, що в 1912 р. вони заклали в Празі спеціальне “*Menšínové museum*”, а на весні 1912 р. почали видавати кварталник “*Sborník menšínový*”, часопис виключно присвячений з’ясуванню справ національних меншостей.

Чехо-словацька *визвольна акція* під час світової війни також і засадничо фінансувалася власними коштами. Маємо про це цікаву програмову заяву ч[ехо]-сл[овацького] революційного проводу з 25.I.1917 р. “Наша політична акція, – говорить в ній, – вимагає, звичайно, великих фінансових жертв, але ці жертви приносимо ми самі, чехи. Національна Рада не взяла від жадного союзного уряду ані сотика..., фінансова незалежність нашої політичної акції та цілковита її непідкупність була основною частиною нашої програми. Діючий фонд складається з внесків, які контролює Голова Національної Ради... Ось чому ми з натиском повторюємо, що політична чеська акція є фінансово абсолютно незалежна. *Свою політичну самостійність ми не вижебруємо, але будуємо власними силами*”.

У своїх спогадах (“Світова Революція”) *Т. Г. Масарик* робить підсумок цієї фінансової акції, головним джерелом якої була ч[ехо]-

сл[овацька] еміграція в Америці. Отже, на протязі часу 1914/15–1917/18 роках американська ч[ехо]-сл[овацька] колонія дала на визвольну акцію 1.374.885 доларів. Цікаво, що й після війни в самостійній чехословацькій республіці відчувається потреба такої культурної самопомочі, бо ця молода держава не встані ще задовольнити всіх потреб у цій ділянці. Таким чином довоєнна “Ústřední matice školská” існує та функціонує далі. З останнього її звіту (за 1931 р.) видно, що тепер річний її бюджет виносить 12.880.132 кч., себто, знову досяг передвоєнної висоти (1912). Під цей час “Ú.M.Š.” утримує своїм коштом: 3 середні та 6 фахових жіночих шкіл; далі, 137 дитячих притулків; 86 шкіл доповнюючої освіти, 24 курсів чужих мов та 5 музичних шкіл.

Майже неімовірно, проте факт, то на шлях грошової самопомоги стає й одна чеська висока школа, а саме Гірнича Академія в Пшибрамі. Роками вже вона домагається перенесення до Праги. З фінансових причин ч[ехо]-сл[овацька] самостійна держава не може ще позитивно вирішити цього питання. Через це воно все відкладається, мовляв, *ad calendas graecas*. Це примусило згадану школу заініціювати акцію на зразок нашого “Товариства Прихильників УГА”, правда, фінансово закроєну на ширшу скалю. Дозволяю собі зацитувати уступ промови ректора цієї школи на традиційнім шахтарським святі, що відбулося в грудні 1931 р. Висловлюючи сумнів з того приводу, що влада ледви чи зможе прискорити полагодження домагання Г. В. Ш. про перенесення до Праги, він далі казав: “Ми хочемо отже піти шляхом самопомоги та самі збудувати цю школу. Три мільйони ми вже маємо до диспозиції, решту ми хочемо придбати шляхом всіляких збірок. Я знаю, що положення нашої індустрії тяжке, але я гадаю, що коли кожне гірничє підприємство захоче скласти на цю мету – 5.000, 10.000 або 20.000 кч. річно, ми матимемо за пару років потрібні гроші”...

VII. Чого досягли сіоністи в Палестині власними силами?

Не можна тут оминати ще один не менш клясичний приклад національної самопомочі. Маю на думці фінансування власними коштами *жидівського* загалу *сіоністичної акції в Палестині*. Сіонізм взагалі це яскравий приклад здійснення найбільш фантастичної утопії, яку знає історія. Це доказ, що нарід може воскреснути й після двох тисяч років національної анабіози, не дивлячись на те, що він розпошений по цілому світу та незважаючи на жажливі переслідування зо

О. Бочковський, Нарід собі

всіх боків. В 1896 р. Т. Герцль кинув революційну та безвиглядну на перший погляд думку “жидівської держави”. Спонукали його до цього відома афера Дрейфуса та зневірення у фактичну можливість засимільовання жидів у діяспорі. В 1897 р. відбувся в Базелі І Сіоністичний конгрес, всупереч масовим протестам рабинів, які рішуче засудили проєкт Герцля, як наявну ересь. Це, зрештою, нормальне явище. Кожна добра національна акція мусить спершу пробитися через мур патріотичних забобонів та наклепів. Зовсім зрозуміло, що сіоністи зупинили свою увагу на старожидівській батьківщині – Палестині (Ерец Израель), звідки чекали відновлення та відродження свого народу. Світова війна допомогла їм під цим оглядом. Відомою декларацією Бальфура (з 2.XI.1917 р.) Англія визнала змагання сіоністів за жидівську національну домівку в Палестині.

Фактично сіоністичний рух триває 30 років. Торік (1931) святкувався ювілей одної з головніших його організацій “Керен Каємет Леїзраель” (Жидівського національного фонду). Сіоністичний рух майже від самого початку став на шлях грошової самопомоги, числячи на активну фінансову підтримку якнайширших кол жидівського загалу. Т. Герцль, що наразі думав зреалізувати свій сіоністичний плян з допомогою багатих меценатів, швидко переконався, що в цьому його проєкті утопією була тільки ця надія на багатих і “сильних цього світу”. Здоровий та живий національний рух може базуватися лише на підтримці *всього загалу*, а не на випадкових і мало певних меценатах. Також сіоністичний рух утримується здебільшого за рахунок незаможної жидівської маси, а не з меценатських дарунків жидівських мільонерів.

Сіоністи поставили собі велике й тяжке завдання: колонізацію старо-нової батьківщини та відродження жидівського національного організму шляхом виплекання у ньому бракуючого селянського стану. Звідци клич *земля*, як провідний мотив палестинської акції. За висловом відомого сіоністичного діяча Усішкіна, земля – це, мовляв, Архімедова точка сіоністичної програми. Річ ясна, що здійснення її вимагало багато грошей на купівлю землі. Ось через що одним із перших актів сіоністичної політики після війни було заложення у 1920 р. “Палестинського Земельного Фонду” (Керен Гаєсод) з метою зібрати протягом 5 років квоту 25.000.000 фунт. стерлінгів, потрібну для здійснення колонізаційного пляну. Ці гроші гадалося одержати шляхом оподаткування всіх палестинофілів традиційним податком “*маасер*”, себто, відрахуванням 1/10 від їхнього майна та доходів на

протязі згаданого часу. Незабаром виявилось, однак, що ця палестинська “пятилітка” реально нездійснима в первісному плянуванні. Вже в 1921 р. треба було стати на реальний ґрунт щорічного бюджету, прелімінованого наразі квотою 1½ міл. ф. ст. В дійсності ж і така сума була зависока. Пересічно збиралося одну третину і найбільше половину її: напр. в 1923 р. – 531.000; в 1925 р. – 600.000; в 1927 р. – 540.000, а в 1929 р. – 750.000 ф. ст. Проте, ці гроші уможливили започаткування та поширення колонізаційної акції, про що свідчать оці дані: на протязі 1922–1931 років на цей фонд було зібрано 2.121.300 ф. ст. За цей час було набуто 239.100 дунам (1 дунам = 900 м²) землі та повстало 49 селянських колоній. В 1922 р. обробляло землю 17.262 жидівських колоністів; в 1931 р. 42.000. За цей час збільшилося жидівського населення Палестини з 60.000 до 180.000 душ; 24% його активно працює на землі, творючи основу майбутнього жидівського селянства. Сюди ж треба віднести акцію *заліснювання* Палестини та закладання плантацій, головно помаранчових. На протязі попереднього зазначеного часу було посаджено 722.300 дерев. Площа помаранчових садків збільшилася на 53.000 дунам. Доцільно буде подати тут докладну статистику прибутків і видатків “П. З. Ф.” за останнє десятиріччя (1920–1930).

Прибутки за час I.VII. 1920 – 30. VI. 1930

Назва країн	Число жидів	У фунт. стерлінг.	У ч.-сл. коронах по теперіш. курсу	На 1 душу населення кч.	% від усіх прибутків
1. Спол. Ам. Шт.	3.600.000	2.251.600	371.519.000	103	53,5
2. Півден. Африка	62.000	316.602	52.239.000	843	7,5
3. Німеччина	550.000	207.628	34.259.000	62	4,9
4. Вел. Румунія	835.000	185.712	30.643.000	37	4,4
5. Англія	285.000	185.261	30.568.000	107	4,4
6. Польща (з Гал.)	2.830.000	182.095	30.046.000	11	4,3
7. Канада	125.000	163.164	26.922.000	217	3,9
8. Аргентина	100.000	96.731	15.961.000	160	2,3
9. Чехословаччина	350.000	86.600	14.289.000	41	2,1
10. Голяндія	115.000	83.680	14.027.000	122	2,0
11. Палестина	160.000	42.865	7.073.000	44	1,1

О. Бочковський, Нарід собі

12. Інші країни	4.988.000	407.063	67.165.000	44	9,7
Разом	14.000.000	4.209.031	694.490.000	50	100

Видатки за цей самий час

	В ф. ст.	В ч.-сл. к.	%
1. Сіл. господ. колонізація	1.287.832	212.500.530	32,1
2. Освіта	760.882	125.545.530	19,0
3. Еміграція	377.383	62.268.195	9,4
4. Публічні роботи	514.949	84.966.585	12,8
5. Здоровля	272.018	44.882.970	6,8
6. Інвестиції	217.472	35.882.880	5,4
7. Адміністрація (Палестин. Екзекутива)	194.796	32.141.340	4,9
8. Національні установи	148.464	24.496.560	3,7
9. Релігійні установи	81.821	13.500.465	2,0
10. Міська колонізація	65.658	10.833.570	1,7
11. Ріжні	55.894	9.222.510	1,4
12. Керен Каємет Леїзраель	32.761	5.405.565	0,8
Разом	4.009.980	661.646.700	100

Крім згаданого саме спеціального “Керен Гаєсод”-фонду, палестинська акція має до розпорядження ще загальний “Жидівський Національний Фонд” (Керен Каємет Леїзраель) з метою притягнення до фінансування відбудови власної “домівки” (Ерец Ізраель) у Палестині якнайширших кол жидівського народу. Ця установа повстала перед 30 роками з почину гайдельберзького професора *Шаніра* й може уважатися грошовою централею сіоністичної акції. К. К. Л. фонд, організований на засаді особистого податку т. зв. “шекел”, що його мусить платити кожен сіоніст. Організаційна форма “Ж. Н. Ф.” дуже проста: в основі – місцеві групи, союз яких творить красву спілку; органом цієї є щорічний делегатський з’їзд, який обирає управу та встановлює напрями найближчої діяльності цієї установи. Кожен член, що вносить свій “шекел”, – у 18 років має активне, а у 24 роки також і пасивне виборче право до сіоністичних світових конгресів, що є найвищою установою жидівського національного руху. Тепер вже багато-мільйоновий Ж. Н. фонд повстав у 1901 р. з першої вкладки в 10 фунт. стерл. Але в 1902 р. з Галичини вийшла думка заведення для збирання грошей на цю мету відомих блакитних сіоністичних карнавок. Тепер їх функціонує 700.000. Щоденними вкладками по 20 сотиків вони річно дають мільйонові суми. Коли їх було

500.000, то вони давали 36 мільйонів кч. В 1931 р. в ЧСР було зібрано таким чином – 392.000 кч., які фактично склалися з 1 кч. пожертв, беручи на увагу, що в цій державі є 350.000 жидівського населення. Ж. Н. Ф. випрацював детальну й досить ріжноманітну техніку збирання грошей; отже: особистий податок (шекел), згадані карнавки, далі малі кишенькові карнавки, “золота книга”, куди вписується ім’я жертводавця, що вніс одноразово 3000 кч. Саме начався п’ятий том цієї “З. К.”. Цікавим є спосіб внесків через жертвування на палестинське “деревце”: 1 деревце коштує 50 кч.; 100 дерев – це садок, а 1000 – це вже ліс. В 1921 р. – Ж. Н. Ф. мав свої філії в 53 країнах. В 1927 р. жидівська молодь у Канаді, під впливом подорожи Усішкіна, зобов’язалася виплатити на цей фонд 1 мільйон доларів. В 1930 р. Південна Африка приобіцяла на протязі трьох років зібрати 75.000 ф. ст. на колонізаційну мету. Підчас світової війни з цього фонду було видано 1.300.000 зол. фр. на сіоністичну акцію в Палестині. Лише ч.-сл. жиди (350.000) зібрали на цю мету протягом 1919–1931 рр.: – 15.830.173 кч. Ж. Н. Ф. – це зразковий приклад плянової фінансової акції шляхом самопомочі. Без нього неможливо собі уявити колосальну сіоністичну працю, зроблену в Палестині, де жидівський піонер – “халуцім” – будує шляхи, школи, робітничі доми, шпиталі; закладає нові міста й села, плянтації та ліси; збудував власну політехніку й університет. Словом, вперто й невпинно перетворює Палестину – цю на протязі 2000 років забуту і немов долею прокляту землю – в модерну, культурну країну. Жиди сіоністи можуть бути зразком того, як слід здійснювати на ділі модерну засаду *національної соборности*.

VIII. Пересторога естонського прикладу

Мабуть немає жадного поневоленого народу, що для тої чи іншої національної мети не послуговувався в більшій або в меншій мірі засадою “*Нарід – собі*”. Правда, не скрізь і не завжди це робиться зовсім доцільно. Не раз у таких самопомогових акціях буває чимало помилок, спричинених здебільшого відсутністю систематичности в них або їхньою технічною недосконалістю. Іноді та часто неуспіх таких заходів є вислідом психологічних причин та дезорганізованости громадського життя. Зрозуміло, що й з такими прикладами, де не було досягнуто поставленої мети, слід також ознайомитися, бо вони можуть бути пересторогою. Маючи це на увазі, хочу тут зупинитися на дуже

О. Бочковський, Нарід собі

повчаючій історії проекту збудовання власними коштами в середині XIX ст. *першої національної естонської школи*.

Цей проект по ідеї дуже нагадає історію празького “Національного Театру”, про яку тут вже була мова. Його остаточний неуспіх був викликаний причинами громадського характеру, які не можна уважати специфічно естонськими, через що цей приклад заслуговує загальної уваги.

Національні відносини в балтійських провінціях б[увшої] царської імперії були на початку XIX ст. дуже своєрідні. Тубільне естонське та латишське населення почало саме національно пробуджуватися. Воно майже виключно належало до селянства й творило в краю абсолютну більшість. Проти нього непримиримо стояла пануюча німецька меншість. По істоті цей антагонізм був суто суспільного характеру. Балтійські німці уважали плянову германізацію латишів та естонців передумовиною утримання свого “стану посідання” в цих країнах, бо популяційно вони могли існувати там лише за рахунок засимільованих тубільців. Через це німці були проти середньої освіти в рідній мові для обох цих народів, а високу освіту взагалі виключали, уважаючи естонців та латишів зовсім нездатними до самостійного культурного розвитку. Коли в 1861 р. у Росії була скасована панщина, поневолені народи царської імперії зітхнули вільніше. Серед естонців у той час була вже молода власна інтелігенція, яка мріяла про національно-культурне самоозначення свого народу. Дехто вирішив отже використати акт 1861 р. для переведення більшої національної акції та закласти з цієї нагоди естонську школу середнього типу, але одночасно фахового характеру. З тактичних міркувань, щоб одержати дозвіл на неї від царського уряду вона мала називатися Естонською школою ім. Олександра (*Eesti Aleksandri kool*), мовляв, для вшанування “царя-освободителя”. Цікаво, що ініціатива збудовання цієї школи власними коштами вийшла від кількох *селян*, а підтримало її естонське студентство, яке студіювало здебільшого в дорпатському університеті. Коли царська влада дала дозвіл на цю школу, в 1871 р. повстав “Комітет фундаторів школи ім. Олександра” (*Aleksandri kooli asutajate komitee*) з метою перевести всенародню грошову збірку для здійснення цього пляну. 1 грудня цей Комітет оголосив в естонському щоденнику відповідний заклик до естонського народу. Ця відозва знайшла незвичайно живий відгомін по цілій Естонії. Негайно почали закладатися філії цього товариства у провінції та збиралися гроші. На

протязі року згаданий Комітет мав 72 філії. Відгукнувся також братній фінський нарід. Грошовий чистий прибуток за цей перший рік виносив – 9.739 карб. 7 коп. Естонців було тоді щойно $\frac{1}{2}$ мільйона.

Цей успіх спровокував бальтійських німців до рішучої контр-акції. Почали її пастори, використовуючи церкву для контрпропаганди. Вони доводили, що естонці – селяне й через це вони не потребують ані середніх, ані вищих шкіл. Німці казали: “естонський нарід замалий, та через це не має права на існування”. Голова Естонського Комітету й відомий каменярь естонського відродження *Гурт* у звіті за перший рік діяльності цієї установи не лише рішуче заперечив всі ці ворожі аргументи, але при цій нагоді розвинув програму естонських національно-культурних змагань. Звичайно, доводи Гурта не переконали балтійських німців, але примусили їх лише до зміни тактики. Відтак свою руїницьку роботу вони переводили вже естонськими руками. Кожен нарід і зокрема поневолений – має своїх яничарів-руїнників. Це або перевертні та ренегати, або ніжні маніяки, тощо, які нераз в ім'я бажання кращого свідомо чи несвідомо нищать добре. Коли Остзейські німці побачили, що їхня ворожа пропаганда в пресі та на зборах не досягає мети, а навпаки ще підбадьорує та об'єднує естонський національний табір, тоді вони знайшли естонського селянина *П'ярта Суїю*, людину майже неграмотну, від імені якого велася далі полеміка в пресі проти власної естонської школи. Цей *Pärt Suija* доводив своїм землякам, що естонським селянам не потрібна жадна вища освіта й що вони можуть користуватися добрими німецькими школами. Естонське селянство стихійно на зреагувало на цю нахабну провокацію. До часописів рясно посипались протести села. Багато з них протестувало дуже символічно, посилаючи гроші для Е. О. К. – з приміткою: “Замість відповіді П'ярту Суїяві”.

Тоді було зроблено спробу зруйнувати цей комітет із середини. Ця спроба була більш успішною. Вона була скерована проти голови Комітету – Гурта. Знайшовся такий фанатик – Якобсон, якому успіх Гурта не давав слати, бо він сам претендував на провідника народу. Отже він взяв на себе ролю “голосу народу”. Почалися полеміки, напасти та запідозрювання “самозванного” Комітету; була переведена у 1878 р. (тоді капітал Комітету виносив 33.247 карб. 65 коп.) – ревізія, що лише ствердила бездоганність праці Комітету; відтак пішли зголошення окремих думок; розпочалася конкуренційна сепаратистична та ворожа акція і, врешті, жалюгідний розлад в лоні самого товариства,

О. Бочковський, *Нарід собі*

через що, на радість німців, все проволікалося здійснення його головної мети.

За браком місця неможливо тут зупинитися на всіх перепетях цього трагічного розладу, де політичні інтриги пошкодили загальнонаціональну справу. Зверну увагу ще на роллю естонського жіноцтва в цій національній акції. Естонки заклали для цієї мети свій жіночий комітет, який для здобуття грошей влаштував три спеціальні “базари”, що відбулися з великим фінансовим успіхом, давши 3.115 руб. 19½ коп. чистого прибутку. Врешті, комітет мав понад 30.000 карб. й землю під будинок, але школа, проте, не будувалася, бо продовжувалися старі та виникали нові сварки політичного або персонального характеру. Не було згоди й щодо типу самої школи. Одні хотіли, щоб це була фахова агрономічна школа, другі гадали, що це має бути реальна школа. В 1882 р. переміг цей останній проєкт, але внутрішній розлад продовжувався далі. В 1883 р. прихильники Якобсона, користуючись від’їздом Гурта до Петрограду, скинули його з головування. Це ще більше загострило конфлікт між більшістю та опозицією. Тоді встряв у цю справу царський уряд, що скликав загальні збори, які були фактично останніми, бо їхні ухвали влада відкинула, а саму організацію розв’язала. Зібрані гроші було передано до державної скарбниці, а в будинку школи в Карлгофі (біля Оберпален), призначенім для приміщення першої естонської середньої школи, згодом (в 1888 р.) була відкрита урядом *московська* міська школа ім. царя Олександра, яка утримувалася з відсотків на естонський національний фонд, складений на свою рідну школу.

ІХ. Молодо-бретонський активізм стає на шлях національної самопомочі

Народи, що століттями були приспані й здавалося засуджені вже історією на вічну поталу, прокидаючись під впливом бурхливих подій світової війни та революції, відразу ж, немов інстинктивно стають на шлях національної самопомочі, під прапором засади “*Нарід – собі*”. Ось один новітній, цікавий приклад з післявоєнної доби. Маю на думці культурно-національну акцію *молодо-бретонських* активістів, скупчених біля бретонського кварталника “Gwalarn” (Північ – Захід), що існує від 1925 р. На протязі століть Франція марно намагалася денационалізувати Бретань, яка добровільно з нею злучилася. Від часів революції французький державний централізм особливо дошкульно веде

кампанію проти своїх “окраїн” та “народів”. Проте, непримирима та непіддайна Бретань живе. Винародовилися лише бретонські міста, але села заховали свою національну відрубність та свою рідну мову. Бретонське селянство, – це ядро одномільйонного бретонського народу – мали на увазі провідники часопису “Gwalarn”, поставивши своїм завданням поширення просвіти серед свого народу в рідній мові та боротьбу проти культурного занепаду батьківщини, спричиненого паризьким централізмом. Для цього треба було витворити модерну національно-свідому бретонську інтелігенцію, щоб вона відтак пішла в нарід та будила його.

Це робить і в цім напрямі багато вже зробив “Gwalarn”. Його заходами був зреформований бретонський правопис; модернізована літературно-бретонська мова, для чого були видані добрі словники. Цей рух подарував бретонському народові десятки творів красного письменства та популярно-наукового змісту, як питомих, так і перекладних, а передовсім гарно видані й чудово ілюстровані книжечки для дітей, які знайшли великий попит не тільки серед школярів, але й серед старшого покоління.

Бретонці не мають рідної школи. Париж у 1925 р. заборонив послуговуватися бретонською мовою в школах, навіть як допомоговою. Отже “Gwalarn” мусив книжкою заповнити цю прогалину. Для цього його заходами виходить бретонознавча секція публікацій: “Ar skol brezoneg” (Бретонська школа); а попри цього під гаслом “Brezoneg ar Vugale” (Бретонська мова для дітей) був закладений спеціальний фонд, з якого набуваються дитячі книжки, що даруються немаєтній дітворі. Акція ця, як вкладки жертводавців, так і список розданих книжок, публікується у звітах на сторінках часопису “Gwalarn”.

Заходами цього часопису був переведений приватний національний перепис бретонського населення, висліди якого з відповідними мапами вийшли окремою брошурою: “Enklask diwarbenn stad ar brezoneg en 1928” (Огляд положення бретонської мови в 1928 р.). Вислід його дуже цікавий, бо красномовно доводить, що переважна більшість бретонського народу не винародовилася. Вся ця бретонська акція переводиться за *власні кошти*. Фінансово вона не є ще навіть якось усистематизована та базується дише на симпатіях і добрій волі свідомих бретонців. В першій звіті “Gwalarn” говориться про це так: “ці жертви ми отримуємо переважно від бідних людей – десять франків, п’ять франків, лише іноді сто, придбаний тяжким шляхом ошадно-

О. Бочковський, *Нарід собі*

стей. Врешті, співробітники “Gwalarn” несуть найтяжчий тягар. Вони не тільки що задурно працюють, але мусять ще регулярно додавати до своєї праці частину, іноді половину, свого заробітку взагалі”.

Такі тяжкі бувають початки кожної акції, що базується на zasadі “*Нарід – собі*”. Але це не мусить лякати, як не боятися цього прихильники новобретонського активізму, що працюючи в малосприятливих обставинах, за п’ять років зробили більше, ніж перед ними було зроблено протягом сотні років; вони вже сьогодні констатують моральну перемогу “Gwalarn”, а десь за 10–20 років зможуть констатувати і фінансову перемогу націотворчої zasadі “*Нарід – собі*”.

Х. Боротьба американських муринів за людське самоозначення

“*Нарід – собі*” має прихильників і серед *кольорового людства*. Наведу один дуже яскравий приклад з історії *американських негрів*. Тяжко собі уявити щось більш імпозантного, з одного боку, та більш трагічного – з другого, ніж доля культурних змагань чорного населення в країні зоряного прапору. Ціла доля американських негрів взагалі – це жахливе мучеництво. Перед 1863 р. – отже перед скасуванням невільництва негрів в Америці – їхнє життя було справжнім пеклом на землі. Культурний світ довідався про це з документально жахливої відомої книги Бічер Стоу: “Хатинка дядька Хоми” (1852). Адже негрів білі пани не уважали тоді за людей. Єпископ Ч. Каролль видав проти них працю, символічно надписану: “*Негр – це худоба*”; в ній логічною методою та цитатами з Біблії автор доводив, що Бог не був негром та не створив це плем’я, через що воно не належить до людей, але до худоби. В цей час невільництва закони Південних Штатів карали просвітню працю серед муринів, як протидержавний злочин. Коли з ініціативи президента Лінкольна та після т. зв. “сецесійної війни” між Північчю і Півднем Сполучених Штатів невільництво негрів було врешті формально скасоване, фактичне їхнє положення залишилося тяжким. Традиційна расова ворожнеча до них з боку місцевого білого населення стихійно лютує й надалі. Американська негрофобія – це щось гіршого за європейський антисемітизм. Культурні змагання муринів злочинно саботуються білим населенням. Існує від 1866 року спеціальна організація, славетний “*Ku-Klux-Klan*”, що пляново влаштовує погроми негрів та руйнує їхню працю: підпалює школи та церкви, самосудно вбиває або живцем спалює негрів. 4000

людей впало жертвою таких “лінчів” за останні 40 років. Я не згадую тут про численні заборони, якими принижується людська гідність негрів; для них заведені, напр., спеціальні вагони в потягах, окремі відділи в трамваях; їм невільно увійти до жадної прилюдної установи для білого населення, отже до церкви, бібліотек, шпиталю, ресторану, театру, кіна тощо; у 20 штатах заборонені мішані подружжя; у 18 дозволено лише нижче навчання чорного населення. Фактично американські негри живуть під перманентним бойкотом своїх білих земляків. В. Б. Сміт, автор відомої праці “Кольоровий кордон” (*The Color-Line*), гадає, що для білого населення Америки “вогонь, повінь, пропасниця, голод і війна, а навіть неосвіченність та лайдацтво... менш небезпечні, ніж ближчий зв’язок з неграми”.

Проте, негри мають приятелів і прихильників серед білого населення, особливо північних штатів. Підтримують їхні культурні змагання Карнеджі та Дж. Д. Рокфеллер; цей останній заклав в 1902 р. Загальний Шкільний Відділ “*General Education Board*” для підтримки чорного шкільництва, призначивши на цю мету 50.000.000 дол. Існують також і інші подібні фонди, як напр. “*John F. Slater Fund*”, або “*Anna T. Jeans Foundation*” і особливо фонд ім. Дж. Розенвальда, заходами якого від 1914 р. було збудовано понад 700 шкіл для муринів.

Ріжні християнські церкви, особливо протестанські, а передовсім “*American Missionary Society*” багато зробили для поширення освіти серед муринів. Їхніми заходами повстали перші високі школи для муринів у південних штатах, як *Atlanta University* (Georgia), *Fisk University* (Tennessee), *Institut of Hampton* (Virginie), або славетний “*Institut of Tuskegee*” (Alabama).

Звичайно, цієї допомоги з боку білих приятелів було все замало. Негри незабаром мусили стати на шлях фінансової самопомоги. Піонером цього діла був заслужений національний “будитель” негрів небіжчик *Буккер Т. Вашингтон*. В дитинстві ще невільник, свідок “сецесійної війни” за визволення свого народу, відтак захоплений самоук і врешті провідник чорного племені в Америці, що шляхом масової освіти та господарсько-технічного вишколення хотів привести його до “обіцяної землі” власної свободи – ось головні етапи подивугідного життя цього чорного Т. Шевченка, так чудово описаного ним у знаменитій його “Автобіографії”. Ніколи не забуду, з яким палким захопленням Буккер Вашингтон у 1910 р. старим дідусем, мовляв, на порозі вічності, з’ясовував і захищав справу американських муринів у Празі.

О. Бочковський, Нарід собі

З іменням його зв'язана одна з найбільших культурних установ в Америці, сьогодні на цілий світ славетний Institut of Tuskegee (Alabama), фактично чорна технічно-господарська Академія. Заклав її Буккер Вашингтон в 1881 р. майже з голими руками, маючи до диспозиції від штату 2000 дол. та репрезентуючи у своїй особі цілу професорську колегію цієї школи. В 1901 р. ця школа уявляла із себе мале “університетське місто”. Вона мала 50 будинків, з яких 47 збудували власними руками (тільки під керівництвом фахівців) її слухачі. Взагалі в цій муриньській Інституті обов'язує засада: *“не тільки за власні гроші, але й своєю працею”*. “Для центральної будівлі – пише Ж. Фіно, автор відомої монографії *“Забобони Раси”* (1921) – було вжито 800.000 цеглин, зроблених руками учнів Чюскеджі”. Взагалі всі ремісничі праці, зв'язані з розбудованням цієї установи, також електро-технічні та навіть інсталяція великих машин (125 HP) – все це зробили власними руками самі слухачі, оплачуючи таким чином такси (приблизно 80 дол. на рік) за право навчання. Через це і незможна молодь може студіювати в цій Інституті. Сьогодні “Чюскеджі Інститут” міститься вже у 120 будинках: має 2000 акрів досвідних полей; 200 членів лекторського персоналу та 2000 слухачів. Все це за власні гроші та власними руками. Все це виключно муриньська праця. “Хоч негри дуже вбогі, – каже Фр. Л. Шель, автор французької книги *“Муринське питання в Сполучених Штатах”* (1923), вони все жертвують своєю працею та гроші, коли йде про виховання своїх дітей. Мільйонами долярів обчислюються суми зібрані серед них, чи то просто, чи за посередництвом церкви, або шляхом податку на шкільні справи”. До світової війни вони склали на цю мету кругло 10 міль. дол.

Історія не знає прикладу більш швидкого та масового поширення просвіти, ніж серед американських негрів після скасування невільництва. На протязі перших п'яти років “воли” вони мали 1329 початкових шкіл з 9307 учителями та 200.000 школярами. В 1924 р. було у муриньських початкових школах 2.149.584 школярів на 10.500.000 чорного населення, себто 60% дітей шкільного віку. Тепер щорічно закінчує високі школи 2000 муринів-абсолювентів. Негри велику увагу звертають і на освіту дівчат. Є кілька сот муриньських жінок з високою освітою. Муринки дуже свідомі та енергійно підтримують своє власне шкільництво, зокрема ж *“Спелмен-Коледж”* для дівчат, бож *“це муринський коледж”*, як це спеціально підкреслює одна мати-муринка в заклику до чорного жіноцтва.

Не лише в ділянці просвіти, але також і на полі господарським та в інших проявах національного самоозначення американські негри досягли всього здебільшого *власними силами*, коштами та працею. Національне пробудження та самоозначування американських негрів, це один з найцікавіших проявів сучасного національного відродження взагалі.

XI. Гасло “Нарід – собі” національним наказом українського громадського життя

Звичайно, наведені тут приклади користування засадою “*Нарід – собі*” серед різних націй – не вичерпують цієї теми, але тільки ілюструють її на більш типових і своєрідних зразках. Зовсім природно, що на цей шлях національної самодопомоги став в середині XIX ст. також український нарід. “*Рідна Школа*”, “*Просвіта*” – це загально відомі та найбільш популярні прояви здійснення цього гасла на українським ґрунті. Чимала грошова допомога американської еміграції на культурні та господарські потреби, а після світової війни також на визвольну українську боротьбу – це не менш яскраві прояви цієї самої ідеї. Коли зробити підсумок всіх грошей, що таким чином український нарід на протязі кількох десятків років дав на свої національні змагання та потреби – з цього склався-б не один мільйон. Проте, виникає питання, чи все зроблено під цим оглядом? Чи використані всі можливості? Якщо, відповідаючи на це запитання, брати на увагу досвід та досягнення в цім напрямі інших народів, то доведеться визнати, що, на жаль, не все ще зроблено й не всі можливості були вичерпані, помимо тяжких та несприятливих обставин, в яких перебуває український нарід. Чехи, фіни, ісланді, або негри організували свою національну самодопомогу також у малосприятливих і тяжких умовинах, проте відносно зі значно більшим успіхом.

Засаду “*Нарід – собі*” поклато в основу своєї діяльності молоде “*Товариство Прихильників Укр. Госп. Академії*”, виходючи із тих мотивів, що шлях до господарського відродження поневоленого народу є одною з головних передумовин національного його визволення та що господарське відродження народу неможливе без господарсько-технічної освіти широких мас його населення. Для здійснення цього домагання – власне, своя політехніка є *conditio sine qua non*, бож лише вона зможе виховати не тільки модерних інженерів-*фахівців*, але й добрих *українських інженерів-суспільників*, які знатимуть господарське положення й потреби рідного краю та народу й вмітимуть тех-

О. Бочковський, *Нарід собі*

нічно працювати для господарського їхнього відродження та поступу. Через це “Т-во Прихильників УГА” уважає справу заховання цієї *єдиної* української політехніки справою *всенационального* характеру та значіння. Через це воно програмово кинуло гасло “*Нарід – собі*”. Що цю справу доводиться здійснювати на *чужині*, це лише неминучий вислід тяжкого політичного закріпачення батьківщини. Не треба проте лякатися тих скрутних господарських та інших умовин, серед яких ця акція почалася та переводиться. Аджеж ми бачили, що майже всі поневолені народи будували самотужки свою культуру здебільшого в малосприятливих обставинах. В історії українського народу є чимало фактів, які виправдують віру в його національну непереможність у біді та скруті. Один дуже цікавий доказ, що може бути чудовою ілюстрацією нашої теми, згадує “*Діло*” (1931. ч. 279). В Сяноці в 1550 р. на розказ польською короля Жигмонта українцям мала бути відібрана їхня стародавня церква в замку. Одночасно давався їм дозвіл збудувати нову – на протязі трьох днів. Інакше українці позбавлялися права, мати свою церкву в місті. Сяноцькі “прості хлопи сідольники – кожемяки – виграли цю національну справу. В недалекім селі Ясенці вони купили деревляну церкву й на протязі трьох день перевезли та поставили її в Сяноці. На таке чудо спромоглися сяноцькі міщани та ремісники майже перед 400 роками. Гадаємо, що свідомий український загал у ХХ ст. зрозуміє потребу своєї національної політехніки як *всенационального* обов’язку та відгукнеться на наш заклик “*Нарід собі*” з таким самим завзяттям, як сяноцькі міщане в 1550 році.

Прага. Січень 1932.

Із Статуту Товариства Прихильників Української Господарської Академії в ЧСР.

§ 1. Товариство носить назву: Товариство Прихильників Української Господарської Академії в ЧСР і має місце осідку в Празі.

Товариство не шукає жадних вигід для своїх членів. Його мета є добродійна: матеріально підтримувати Українську Господарську Академію в ЧСР, щоб тим послужити українській культурі.

§ 7. Звичайні члени вносять щорічно до каси Товариства 10 амер. доларів або 330 кч.

§ 10. Звичайні члени можуть вносити свої внески місячними ратами.

§ 11. Члени протектори вносять не менше 100 ам. дол. річно, або одноразово 1000 ам. дол. і користуються правами звичайних членів.

В справах Т-ва Прихильників УГА писати на адресу: Špolečnost přátel Ukrajinské hospodářské akademie, Praha – Dejvice, 1506. Гроші посилати наkonto Е. Wуgowuj, Živnostenská banka, Praha, або наkonto Т-ва Прихильн. УГА, Земельний Банк Гіпотечний, Львів.

Публікація та редагування Ірини Каневської